

Дьонуннаабыкэпсэтии»: V-VII кылаас үөрэнээччилэригэр аналлаах.

Дьарык тиэмэтэ: «Мин төрдүм-ууһум – мин тирэнэр тирэбим».

Бытыллар күнэ: Алтынньы 21 күнэ, 2024 сыл.

Үөрэтэр сыаннаһа. Ыал – олох төрдө, омугу сайыннарааччы, үчүгэй сиэри-майгыны иитээччи, көлүөнэттэн көлүөнэбэ тиэрдээччи.

Сыала-соруга:

- ❖ Төрүччү өйдөбүлүн оҕолорго инэри;
- ❖ Оҕо төрдүн-ууһун билэрэ тоҕо наадатын өйдөтүү;
- ❖ Оҕоҕо «Мин төрдүм-ууһум – мин бигэ тирэбим» диэн өйдөбүлү инэри.

Бытыллар бириэмэтэ: 30 мүнүүтэ.

Дьарык хаамыыта: Кэпсэтии, мультимедийнай матырыйаалларга олобуран бииргэ үлэлээһин.

Дьарык тутулун сценарийа

I чааһа. БИЛСИҤИИ

Дьарык ханнык тиэмэбэ барарын билсиҥии (10 мүн.)

Слайд көстөр.

УЧУУТАЛ: Дьэ кэргэн, ыал диэн эһиги санаабытыгар тутуй?

Учуутал бу ыйытыыга олобуран,

оҕолор эппиэттэригэр тирэбирэн дьарыгы саҕалыыр.

Тирэх өйдөбүллэр:

Ыал – биир ыал буолан олорор эбэтэр хас да киһи. Ыал – биир дьэ кэргэн буолан олорор дьон. Ыал – олох төрдө, омугу сайыннарааччы, үчүгэй сиэри-майгыны иитээччи, көлүөнэттэн көлүөнэбэ тиэрдээччи.

УЧУУТАЛ: Саха норуотун суруйааччыта Н.Е. Мординов-Амма Аччыгыһа «Сааскы кэм» романыгар дьэ кэргэн туһунан олус үчүгэйдик арыян

кэпсиир. Билигин «Сааскы кэм» романтан быһа тардан аудио-подкаст истиэххэин.

Аудио-подкаст тизкиһэ:

«Эрдэлиирдэр төрдүүлэр: ити кырдыаҕас эмээхсин, кини улахан уола Сөдүөт диэн өкөҥнөөбүт хатыгыр, ордуос майгыннаах-сигилилээх киһи, ол киһи ойобо Маайа уонна эмээхсин кыра уола Миитэрэй,— кыра уҥуохтаах, икки өттүнэн чылаарыҥныы-чылаарыҥныы тиэрэ тэбэн хаамар сүүрбэччэлээх, хап-хара киһи. Миитэрэй үтүө майгыннаах, куруук бэһиэлэй, ону ааһан айылҕаттан артист. Бэйэтэ сэдэхтик, кылгастык күлэр; кинини тула күүгүнэс күлүү, айдаан буолар. Ол курдук нэһи сэргэхситэр, улугу уһугуннарар көрдөөх аһыйах тыллары бэрт дөбөҥнүк этэн кэбигирэтэн кэбиһэр. Миитэрэй кими эмэ үтүктэн туттан-хаптан, көрөн-истэн таһырдыаттан киирэр, ону дьиэҕэ олорооччулар бары таайан айдаара тоһуйаллар. Бар дьон таптаан, киниэхэ эһэтин хос аатын ингэрбит. Онон, кини биллэр аата Эрдэлиир Миитэрэй. Маайа бастыҥ үтүө майгыннаах, аһыйах сангалаах саха нарын дьахтара, кини олус балыйтардаҕына хап-хара харахтарын чанчыктарынан соҕус тэрбэлдьиччи көрүтэлээн кэбиһэр уонна төбөтүн кыҥначчы тутта түһээт: «Чэ, ити!» — диэн тэбис тэн, ыһыраас тиистэрэ кэчигирэһэн көстөллөр. От охсооччу, бурдук быһааччы бастыҥа. Сүрдээх нарын, ыраас дьахтар, кини аттыттан кир-бөх халбарыйан, сыбаллан биэрэр курдук.Сөдүөтү ийэтэ олус таптыыр. Маайаны Өлөксөй уол наһаа таптыыр, «маамам» диэн ааттыыр. Хантан булбут тыла буолла? Микиитэ саамай бастыҥ доҕоро Даарыйа эмээхсин.Эмээхсин — саха народун умсулҕаннаах дэлэгэй тылын бастыҥ баһылыга. Кини сүрдээх элбэх таабырыннаах, өс хоһоонноох, сэһэннээх, остуоруйалаах. «Сүрдээх элбэх» диэн этэр тутах, кыайан аабыллыбат, куруук сайда, дэлэйэ турар, бараммат баайдаах киһи».

Н.Е. Мординов-Амма Аччыгыһа «Сааскы кэм» роман.

Ааҕар Айыына Трофимова, Н.Е. Мординов-Амма Аччыгыһа аатынан

«Кэскил» оҕо бэчээтин кыһатын редактор-консультана

Учуутал аудио-подкаст ис хоһоонун тула оболору кэпсэтиигэ ыҥырар.

Сүрүн этиллэр санаа:

Үтүө үгэстэрдээх, чөл туруктаах, үлэни өрө туппут дьиэ кэргэн иллээх-эйэлээх, бигэ тирэхтээх буолар.

СҮРҮН ЧААҢА

(10 мүн.)

УЧУУТАЛ: Төрдө-ууһа суох киһи диэн бу сиргэ суох. Хас биирдии киһи төрөөбүт дойдулаах, үөскээбит төрүт сирдээх-уоттаах, дьонноох-сэргэлээх.

Киһиэхэ талаан, өй, дьобур, киһи майгыта, тас көстүүтэ кытта төрүт өбүгэлэриттэн бэриллэр. Холобура, биир улахан аймах бары учуутал буолуохтарын сөп эбэтэр ыллыыр, үнкүүлүүр талааннаах, спортка дьобурдаах. Ол барыта дьиэ кэргэн бэйэ-бэйэтигэр сылаас сыһыанын, күүстээх тапталын, хаан-уруу күүһүн көрдөрөр. Оҕо кыра эрдэбиттэн ини билэ-көрө уонна өйдүү улааттабына, кини эмиэ салгыы бэйэтин оҕолоругар, кэлэр ыччатыгар төрүтүн илдьэ сылдьар сыаннастарын тиэрдэр, уһатар-кэнэтэр кыахтанар.

УЧУУТАЛ: Киһи төрүччүтүн тоҕо билиэхтээбэй? Ол туһунан Константин Ильич Аргунов санаатын истипэххэйдим. Кини Хотугу омуктар төрүччүлэрин үөрэтэр-чинчийэр уопастыбаннай научнай институту дириэктэрэ.

Константин Ильич Аргунов кэпсиир видеотун холбуур.

Учуутал Константин Ильич Аргунов эппит санаатын тула кэпсэтиини таһаарар.

*Учуутал видеоҕа этиллибит санааларга олобуран, педагогика билимин хандьыдаата, «Өксөкүлээх үөрэбэ» бырайыак ааптара Е.П. Чехордуна бэлэмнээбит **ТӨРҮЧЧҮ ТЫЛДЬЫТЫН** туһунан, өйдөбүллэрин ырытан, кэпсэтиини саҕалыыр.*

Кылааска ТӨРҮЧЧҮ бэлэм тылдьытын түнгэтэр.

Кэпсэтиигэ туһаныллар тирэх өйдөбүллэр:

Ааптар тылдьытын 3 хайысхаҕа араарар. Бастакы хайысха тылларын учуутал оҕолору кытта сийилии ырытар, ол тула кэпсэтии барар. Оттон атын өйдөбүллэри, хайысхалары тылдьыкка көрдөрөр, оҕолорго түнгэтэр.

Төрүччү – урууну-аймағы аабы. Төрүччү диэн уруу-аймах сыһыанын көрдөрөр сурук эбэтэр ойуу буолар. Хас биирдии киһи бэйэтин төрүччүтүн онорууга, суруйууга дьулуһуохтаах уонна көлүөнэттэн көлүөнэбэ бэриллэ турар сүдү баай буолуохтаах.

Өбүгэ – бэһис, алтыс, сэттис үйэнэн уруулуу киһи. Биһиги үксүгэр өбүгэ диэн былыргы аймахпытын, ууһу саҕалааччыларбытын эбэтэр ыал төрдүн этиэхпитин сөп. Киһи былыргы өбүгэлэрин билимиэн сөп, ол эрэн өбүгэлэрбит биһигини көрө-харайа, харыстыы сылдьаллар диэн өйдөбүл баар.

Сыдыаан – тохсус үйэнэн уруулуу киһи. Бу өбүгэттээбэр ыраах аймах-уруу дьоммутун ааттыбыт. Холобура, Эллэй, Тыгын Дархан сыдыааннара.

Удьуор – эт-хаан уруу. Удьуор төрүччүнү кытта ханыылыы турар. Удьуор утума диэн тыл ситимэ үксүгэр бииргэ туттуллар. Ол эбэтэр хаан-уруу аймах көлүөнэттэн көлүөнэбэ бэриллэ турар сыаннаһа, муудараһа, үтүөтэ, кэскилэ буолар.

Уруу – биир төрүттээх дьон. Киһи атын да дьону кытта уруулаһан аймахтаһыан сөп. Дьон ыал буолан уруулуу буолаллар. Эн аймахтары кини аймахтары кытта эмиэ уруулуу аймах диэн буолаллары ааттыбыт.

Утум – биир төрүттээх дьон сүһүөх-сүһүөх үөскээн иһэр бэрээдэктэрэ. Онон утум хайаатар да салҕана туруохтаах, тохтоон хаалар кыаҕа суох.

Утумнааһын – биир төрүттэн саҕалаан үөскээн иһэр уруу. Өй-санаа кэлэр көлүөнэлэргэ бэриллэрэ утумнааһын диэн ааттанар. Киһи кэлэр көлүөнэлэригэр бэриллэн иһэр өйө-санаата буор кута эрэ буолар, ону тэнэ, араас туһалаах эбэтэр буортулаах, куһаҕан үөрүйэхтэрэ эмиэ бэриллэн иһэллэр.

УЧУУТАЛ: Бүгүммү дьарыкка инэриммит билиибитин чинэтэн, ТӨРҮЧЧҮБҮТҮН төһө билэрбитин бэрэбиэркэлэнэн көрүүххэйин.

Учуутал үөрэнээччилэргэ ТӨРҮЧЧҮ плакатын бэлэм макеттары түнэтэр.

Оболор ону толороллор.

III чааһа.ТҮМҮК

(5 мүн.)

УЧУУТАЛ: Бүгүгнү дьарыкпытын түмүктээри туран, Н.Е. Мординов-Амма Аччыгыя аатын “Кэскил” оҗо бэчээтэ тэрийэн ыытар “Төрүччү” научнай-практической конференциятыгар кыттыаххытын сөп.

*“Төрүччү” бырайыак видеотын холбоон көрдөрөр, кумааҗыга онгоһуллубут
“Төрүччү” НПК рекламатын түгэтэр.*

Дьарык түмүгүн сүрүн санаата:

Киһи личность быһыытынан үүнэн-сайдан тахсарыгар, инникигэ эрэллээх, тирэхтээх, бэйэтин уонна дьэ кэргэнин туһунан толору билэр, үөрэтэр, кинилэргэ эрэл санаалаах, ону салгыы сайыннарар баҗалаах уонна кыахтаах буоларыгар – барытыгар киһи төрүтүн билэрэ, күүстээх дьэ кэргэн тэрийэрэ, киһи баайа диэн дьэ кэргэннэ сытарын өйдүүрэ буолар. Оннук киһи бу олохтон тугу баҗарарын, туохха ананан кэлбитин өйдүүр, тулалыыр эйгэтин ылынар, сыаллаах-соруктаах, күүстээх санаалаах, дьонно үтүө сыһыаннаах уонна киэн өйдөөх-билиилээх, олоххо тардыһылаах киһи буола улаатар.